

„RELIGIA I WIERZENIA SPOŁECZEŃSTW PRADZIEJOWYCH I WCZESNEGO ŚREDNIOWIECZA
W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ ARCHEOLOGICZNYCH I SZTUKI”, BISKUPIN 30-31.08.2021

W ostatnie dni wakacji, 30-31.08.2021 r. w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie odbyło się 12 międzynarodowe sympozjum „Religia i wierzenia społeczeństw pradziejowych i wczesnego średniowiecza w świetle źródeł archeologicznych i sztuki”. Problematyka tegorocznego spotkania dotyczyła więc rzadko uchwytej w materiale archeologicznym „duchowości” dawnych społeczeństw. Wystąpienia uczestników skupiły się zarówno wokół teoretycznych podstaw odnoszących się do samej religii i postaw badaczy zajmujących się tą problematyką, jak i materialnych dowodów odkrytych podczas badań archeologicznych, związanych z szeroko pojętą pradziejową i wczesnośredniowieczną „religijnością”.

Głównymi *spiritus movens* spotkań biskupińskich są prof. Bogusław Gediga (Wrocław) i niestety zmarły przed rokiem prof. Jan Bouzek (Praga). Organizowane są one cyklicznie co dwa lata, począwszy od 1998 r., przez Komisję Archeologiczną Oddziału Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu oraz Muzeum Archeologiczne w Biskupinie przy współpracy Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (Bugaj 2016, 209). Poprzednia konferencja „Od archeologii przedmiotów do archeologii idei” odbyła się w dniach 11-12.07.2018 r., tak więc kolejna powinna była odbyć się w 2020 r. Organizatorzy postanowili jednak przenieść sympozjum na następny rok ze względu na pandemię wywołaną koronawirusem. Niestety, z tej też przyczyny kilkoro z uczestników nie mogło pojawić się w progach Muzeum i wygłosić swojego referatu.

Dotychczas w ramach publikacji materiałów konferencyjnych ukazało się 10 tomów¹, wydanych

w ramach serii wydawniczej Biskupińskich Prac Archeologicznych, ukazujących się jednocześnie jako Prace Komisji Archeologicznej PAN, Oddział we Wrocławiu, pod redakcją Bogusława Gediga, Wojciecha Piotrowskiego oraz Anny Grossman. Podejmowana podczas sympozjów biskupińskich tematyka jest bardzo różnorodna, przy czym należy zaznaczyć, że są to z reguły spotkania interdyscyplinarne, gdyż zaproszeni goście to nie tylko archeolodzy, ale także antropolodzy, kulturo- i językoznawcy, historycy oraz filozofowie i historycy sztuki. Pierwsza konferencja poświęcona była tematyce kultury symbolicznej kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej (1998 r.). Sama problematyka sztuki pradziejowej poruszana była na drugim („Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej” 2000 r.), piątym („Sztuka pradziejowa i wczesnośredniowieczna jako źródło historyczne” 2006 r.) i na dziesiątym spotkaniu biskupińskim („Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej” 2016 r.). W tym drugim przypadku skoncentrowano się na problematyce sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej – jej genezy, wartości poznawczej jako źródła historycznego oraz jej współczesnego odbioru (Gediga 2008, 8). Natomiast na konferencji z 2016 r. snuto różnorodne rozważania na temat problematyki związanej z szeroko pojętą sztuką pradziejową i wczesnośredniowieczną. Szukano odpowiedzi na pytania o inspiracje dla powstania samej „sztuki”, jej genezy i motywów kierujących ludźmi ją tworzącymi. Poza teoretycznymi rozważaniami, prelegenci zaprezentowali także i omówili wybrane przez nich dzieła sztuki pradziejowej z różnych regionów Europy i świata (Gediga 2018, 9-10). Podczas trzeciego sympozjum („Archeologia, kultura, ideologie” 2002 r.) dyskutowano na tematy z zakresu metodologii oraz historii badań. Wystąpienia skupiały się

¹ Ostatni 11 tom z konferencji z 2018 r. „Od archeologii przedmiotów do archeologii idei” jest obecnie składany do druku.

wokół ideologii i prądów myślowych mających wpływ na archeologię prahistoryczną oraz sposobu interpretacji i analizy zabytków i badań (Lippert 2004, 351). Architektura i budownictwo epoki brązu i wczesnych okresów epoki żelaza w Europie Środkowej było tematem czwartej konferencji biskupińskiej (2004 r.). Pochylnono się wówczas nad problemami rozmieszczenia zabudowy osad oraz nad przykładami rekonstrukcji form budownictwa na obszarach rezerwatów archeologicznych (Gediga 2006, 7). Oddziaływania z terenów Italii, alpejskiego kręgu kultury halsztackiej oraz z kręgu cywilizacji śródziemnomorskiej na oblicze kulturowe Europy Środkowej we wczesnej epoce żelaza, były tematem szóstej konferencji w Biskupinie („Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza” 2008 r.). Problematyka tego sympozjum była pokłosiem wyników badań wykopaliskowych, przeprowadzonych w związku z budową obwodnicy Wrocławia, które skłoniły badaczy do weryfikacji dotychczasowych ustaleń i wyodrębnienia tzw. śląskiej prowincji kultury halsztackiej (Gediga 2010, 9). Zagadnienia przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu były tematem siódmego spotkania („Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu” 2010 r.). Rozpatrywane były jako problematyka mechanizmu przemian kulturowych, ich uwarunkowań i zmienności teoretycznych postaw badawczych. Omówiono także niektóre aspekty przemian kulturowych dokonujących się na przestrzeni dziejów (Gediga 2012, 9). Tematyka miejsc pamięci i procesu ich kształtowania była przedmiotem kolejnej, ósmej konferencji („Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność” 2012 r.) (Gediga 2015, 9). Problematyka następnego sympozjum („Europa w okresie od VIII wieku przed narodzeniem Chrystusa do I wieku naszej ery” 2014 r.) dotyczyła roli centrów kulturowych kręgu śródziemnomorskiego, nomadów ze stepów pontyjskich, kultury halsztackiej i kręgu kultury lateńskiej (Gediga 2016, 11). Przedostatnia konferencja, która miała miejsce w 2018 r. („Od archeologii przedmiotów do archeologii idei”), koncentrowała się głównie wokół uwag nad historią badań archeologicznych, zmian w ich metodologii i metodyce oraz światopoglądów kształtujących kierunki badań, jak i sposobów ich realizacji.

Zeszłoroczną 12 konferencję pt. „Religia i wizerzenia społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych w świetle źródeł archeologicznych i sztuki” zapoczątkowało uczenie pamięci zmar-

łych wieloletnich uczestników biskupińskich spotkań, Profesorów Stanisława Tabaczyńskiego, Jana Bouzka i Evžena Neustupnego, a następnie powitanie uczestników przez prof. Bogusława Gedigę, przewodniczącego Komisji Archeologicznej Wrocławskiego Oddziału PAN, dr. Henryka P. Dąbrowskiego, dyrektora Muzeum w Biskupinie, prof. Dariusza Główkę, zast. Dyrektora Instytutu Archeologii i Etnologii PAN oraz starostę znińskiego pana Zbigniewa Jaszczuka.

Obrady rozpoczęły się wystąpieniem Anny Pałubickiej (Poznań) pt. „Sprawstwo magiczne i religijne a związek przyczynowy”. Autorka postawiła tezę, iż za sprawstwem magicznym i religijnym kryje się związek między czynem ludzkim a jego skutkiem. Relacja pomiędzy daną aktywnością a jej wynikiem nie była jednak dawniej rozpoznawana jako efekt mocy sprawczej człowieka. Była natomiast związana kontekstem myślenia i działania magicznego, a następnie religijnego. Obowiązujące współcześnie rozumienie związku przyczynowego powstało w nowożytności (koncepcja Hume’a). Natomiast ludzie pierwotni działali tak, jakby wszystko, co ich otaczało, było w ruchu i samo mogło powodować pewne następstwa. Nic nie było przypadkowe, wszystko natomiast było ze sobą powiązane. Te relacje i zależności są jednak dla współczesnych badaczy niezrozumiałe i niepojęte.

Kolejny mówca, Henryk Mamzer (Poznań), zaprezentował wystąpienie odnośnie „Pesymizmu i poczucia niezakorzenia w przeżyciu religijnym”. Pogląd ten i odczucia z nim związane spotykane są w wielu religiach, jak i filozofiach starożytnych oraz średniowiecznych. Pojawia się w nich przekonanie, że ludzkość nie pochodzi „stąd”, nie należy więc do tego, a do całkiem innego świata, i tam właśnie jest jej miejsce. Autor przekonywał, że wywołane i zawarte w tytule „poczucie niezakorzenia” powoduje, że „tu i teraz” to czas i miejsce, z którego należy zawrócić do wyidealizowanego punktu wyjścia („rajskiego ogrodu szczęśliwości”) lub udać się ku przyszłości, samodoskonalać siebie i osiągając przez to transcendencję. Te dwie różne postawy to, jak przekonywał autor, także dwie różne koncepcje dziejów. Pierwsza, wywodząca się z tradycji greckiej i rzymskiej, jest wyrazem cyklicznej koncepcji dziejów. Natomiast druga, która wywodzi się z tradycji judeochrześcijańskiej, to linearna koncepcja zdarzeń. Obie te idee łączy wspólny motyw, mianowicie niepewność chwili, w której żyje człowiek. Koncepcje te zakorzenione są więc w odczuciu niepewności i związanym z nim lękiem. Różnią się one tym, że tradycja grecko-rzym-

ska upatruje ratunku w przeszłości, druga natomiast w niewiadomej przyszłości.

Następnie swój referat wygłosiła Danuta Minta-Tworzowska (Poznań). Autorka w wystąpieniu „Wyobrażenia archeologów na temat religii. Wybrane przykłady z polskiej archeologii w nieco szerszym kontekście” przedstawiła główne nurty ideologiczne, które stanowiły podwaliny pod badania nad religiami pradziejowymi. W polskiej nauce dominowały dwie perspektywy: pierwsza – silnie nacechowana ideologią chrześcijańską i druga – inspirowana odkryciami religii społeczeństw pierwotnych. Swoją rolę na te postawy wywarła także nauka niemiecka, austriacka i francuska (do lat 70. XX wieku) oraz nauka angloamerykańska (od lat 80. XX wieku). Autorka przyjęła, że refleksja dotycząca modelu uprawiania archeologii jest pomocna w rozważaniach na temat „archeologii religii”, a także, że „dyskusje te stanowią teoretyczne tło, na podstawie którego można określać stan badań archeologicznych w ogóle”. Jeśli bowiem badacz chce zagłębić się w dyskusję na polu duchowości pradziejowej, to jego rozważania wymagają określenia ram metodycznych i teoretycznych. Przy czym nie bez znaczenia pozostaje fakt, z jakiej „szkoły archeologicznej” i kręgu kulturowego się on wywodzi, co ma wpływ na wybór określonej teorii. Autorka wysunęła przy tym dość śmiałą tezę, że wiedza archeologów odnośnie religii opiera się bardziej na świadomych lub nieświadomych przypuszczeniach, a w mniejszym stopniu na danych i faktach, które są trudne do jednoznacznej interpretacji w kategoriach „religijnych”. Są to więc w istocie „wyobrażenia”, rozumiane przez autorkę jako refleksja nad religią i magią. Archeolodzy tworzą bowiem powiązania między materialnymi pozostałościami ludzkiej aktywności, nadając im sens w teraźniejszości. Autorka podsumowała swój wywód stwierdzeniem, że mimo wygłoszonych krytycznych uwag względem „konstruowania przeszłości” przez archeologów, to jednak jasno zdefiniowane cele badawcze i zebrane dane, analiza kontekstowa, interpretacja oraz modele konceptualne „religii” przynoszą wymierne efekty w studiach archeologicznych nad religią, magią i obrzędowością.

Kolejnym prelegentem był Adam Nobis (Poznań), który w swoim wystąpieniu „Człowiek i lew w czasoprzestrzeni znaczeń” przeanalizował wybrane przypadki związku człowieka i lwa, m.in. antropomorficzne filary z lwami z Göbekli Tepe, figurkę człowieka-lwa z jaskini Stadel w Hohlenstein, przedstawienia Herkulesa w skórze lwa na attyckiej wazie i Aleksandra Macedońskiego na tetradrachmie, Sekh-

met ze świątyni Mout w egipskim Luxorze, jak również taniec lwa Masajów, lwy tańczące z okazji chińskiego nowego roku i inne. Rozpatrywane były także zachodzące pomiędzy tymi przypadkami korelacje znaczeniowe i przyczynowo-skutkowe.

Referat Andrzeja P. Kowalskiego (Gdańsk) pt. „Charakter religii wspólnot późnoneolitycznych. Interpretacja grobu zbiorowego KAK w Koszycach” rozpoczął drugą część pierwszego dnia sympozjum. Tematem wystąpienia była analiza grobu, kryjącego szczątki 15 zabitych i rytualnie pochowanych osób. Wszystkich uśmiercono, uderzając ostrym narzędziem w głowę, przy czym niektórzy byli ze sobą spokrewnieni. Część badaczy jest zdania, że za ten akt przemocy odpowiadają sąsiednie grupy ludności KCSz, które pozostawały w konflikcie z przedstawicielami KAK. Jednak autor wystąpienia postawił na zgołą inną interpretację tego zdarzenia. Jego zdaniem zbrodnia ta miała podłoże religijne. Hipotezę tę Andrzej P. Kowalski podpierał danymi zestawionymi ze starożytnych kodeksów religijno-prawnych, które przewidują unicestwienie całych rodów i plemion oraz z terminologią mezopotamską i indoeuropejską, powiązaną z zadawaniem śmierci przez uderzenie w głowę siekierą/młotem. Przedstawił także swoją interpretację symboliki wyposażenia zmarłych. Powyższe założenia zaprowadziły autora do konkluzji, że to konieczność złożenia ofiary mającej sens apotropaiczny bądź restytucyjny była główną przyczyną śmierci grupy ludzi pochowanej w grobie z Koszyc.

Danuta Żurkiewicz (Poznań) zaprezentowała referat „Studnie, megality i depozyty. O niektórych aspektach wierzeń akwaticznych w kulturze pucharów lejkowatych”, a więc również jak wystąpienie jej przedmówcy, odnoszący się do doby neolitu. Woda jako medium w kontaktach z innymi światami pojawia się w wierzeniach człowieka od dawna. Jej związki z kultami w obrębie społeczności kultury pucharów lejkowatych wyrażone są m.in. przez miejsca kultu lokalizowane na obszarach podmokłych, morfologię i ornamentykę naczyń, domieszkę schudzającą w postaci muszli oraz poprzez deponowanie w kontekstach lądowych elementów środowiska wodnego. Autorka proponowała dołączyć do nich także atypowe wykorzystanie studni. Jak dalej argumentowała, wypełniska studni mogły czasem powstawać w wyniku celowego deponowania w nich określonych zestawów naczyń ceramicznych, narzędzi oraz szczątków zwierzęcych czy ludzkich związanych z aktywnością ze strefy sacrum, nie zaś z w wyniku codziennej działalności ludzkiej.

Następnie, po krótkiej przerwie obiadowej, na mównicę wyszedł Clemens Eibner (Heidelberg). Zaprezentował wystąpienie pt. „Glaube und Aberglaube rund um die Scheibe von Nebra”, w którym odniósł się do interpretacji tzw. „dysku z Nebra”. Zdaniem autora ów brązowy dysk był pierwotnie osadzony na drewnianym antropomorficznym posągu wraz z dwoma mieczami, dwoma toporami, bransoletami i „dłutem” bojowym. Przy czym pod koniec wczesnej epoki brązu musiało dojść do przemian w przedstawianiu wizerunku bóstw (do „ikonoklazmu”), dlatego też zachowano metalowe przedmioty, a drewnianą stelę zniszczono. Prawdopodobnie dysk ten był wykorzystywany w sferze kultowej oraz do pomiarów astronomicznych (do określenia najkorzystniejszego czasu na siew zboża) także przez kilka wcześniejszych pokoleń, zanim złożono go wraz ze zmarłym do grobu (około 1600 r. p.n.e.).

Kolejne wystąpienie, również odnoszące się do epoki brązu, zaprezentował Tomasz Gralak (Wrocław). W swym referacie pt. „Kiedy światło nas dosięgnie. Ekspresja artystyczna i sposób widzenia świata w epoce brązu w Skandynawii” autor zwrócił się ku zabytkom brązowym i sztuce naskalnej Skandynawii, jako do wytworów osadzonych w kontekście światła i blasku. Formy wytworów kultury nordyjskiej łączyły się prawdopodobnie z systemem znaczeń obejmującym Słońce, ogień i metalurgię, ale także z władzą ekonomiczną i symboliczną. Z tych powodów obieg brązu i wykonanych z niego przedmiotów byłby nie tylko przejawem działalności ekonomicznej, ale też i rytualnej. Ornamentyka na przedmiotach i rytach naskalnych (spirale, koła) stanowiła zapis ruchu rotacyjnego wokół pionowej osi. Autor przekonywał, że w połączeniu z metalicznym blaskiem, przedmioty te i symbole wyrażały ówczesny sposób widzenia świata.

Następni prelegenci, Václav Furmánek (Nitra) oraz Jaroslava Pavelková (Zlíně), zaprezentowali referat pt. „Rozmýšľanie nad žiarovým pohrebiskom juhovýchodných popolnivoj polí v Kyjaticiach”. Autorzy w swoim wystąpieniu odnieśli się do metodyki badań i interpretacji cmentarzysk ciałopalnych południowo-wschodnich pól popielnicowych na przykładzie stanowiska Kyjatice na Słowacji. Na wstępie scharakteryzowali rozwój poglądów na definicję tej jednostki kulturowej oraz przedstawili podstawy źródłowe. Następnie skupili się na etyce badań terenowych cmentarzysk ciałopalnych na przykładzie badań czterech nekropoli w wsiach Tornaľa (dawnej Szafarikowo), Radzovce, Kyjatice i Cinobaňa.

Václav Furmánek i Jaroslava Pavelková przekonywały, że obecna baza źródłowa i zebrane dotychczas informacje są już wystarczające do formułowania wniosków naukowych odnośnie tej jednostki kulturowej. Badacze sugerowali, aby nie eksplorować już nowo odkrytych, analogicznych do omówionych w referacie cmentarzysk ciałopalnych, które nie są w żaden sposób zagrożone działalnością człowieka.

Trzecia część pierwszego dnia konferencji zakończyła się wystąpieniem Luboša Jiráňa (Praga) pt. „Heilige Berge des urnenfelderzeitlichen Böhmens”. W okresie trwania kultur pól popielnicowych artefakty ruchome, jak na przykład zabytki z motywami solarnymi czy barki słonecznej, naczynia zoomorficzne i ceramiczne idole, jednoznacznie związane były ze strefą sacrum. Autor zadał jednak pytanie, czy inne rodzaje znalezisk, a w szczególności depozyty, mogły także być przejawem pewnej religijności. Szczegółowa analiza stanowisk, na których odkryto zedponowane przedmioty, zdaje się potwierdzać hipotezę autora, że zespoły te stanowiły końcowy etap pewnego rytuału religijnego związanego z miejscem kultu w przestrzeni krajobrazu. W prezentowanym referacie autor dokonał przeglądu takich miejsc i wskazał na możliwość istnienia „świętej góry” na szerokim obszarze kulturowym i geograficznym.

Ostatnią, późnopołudniową sesję referatów, otworzyła Sylwia Siemianowska (Wrocław) wystąpieniem pt. „Znak – znaczenie – przekaz. Przedstawienia mitycznych postaci na ceramice Późnego Okresu Przejściowego i Późnego Horyzontu, Peru”. Autorka szczegółowo przedstawiła motywy zdobnicze odkryte w materiale ceramicznym pochodzącym ze stanowiska Maucallacta-Pamacolca, (dep. Arequipa) w południowym Peru. Ornamentyka ta została przez nią zaliczona do poszczególnych typów przedstawień: geometrycznych, zoomorficznych, antropomorficznych, astralnych, znaków i symboli, roślinnych, abstrakcyjnych oraz mieszanych. Następnie skupiła się na przedstawieniach antropomorficznych, które podzieliła na trzy grupy, różniące się między sobą sposobem przedstawienia postaci, ilością palców w dłoniach i stopach oraz stopniem schematyzacji bądź złożoności całego przedstawienia. Interpretacja tych motywów nie jest jednak łatwa. Można zakładać, że przedstawiają one szamanów czy boskich posłańców, są wizerunkami bóstw lub sił natury. Interesującym faktem jest, że poza ceramiką, motywy te obecne są także w sztuce naskalnej oraz na tekstyliach, a ich chronologia występowania przypada mniej więcej od X do początków XVI wieku.

Autorzy kolejnego w programie wystąpienia, Józef Szykuliński i Jakub Wanot (Wrocław), niestety nie dotarli na sympozjum. Ich referat pt. „Społeczności zbieracko-łowieckie strefy Andów. Wiara i religia w świetle źródeł archeologicznych” miał odnieść się do badań polsko-peruwiańskiej ekspedycji archeologicznej prowadzonej w dolinach andyjskich południowego Peru. Odkryto tam bowiem liczne stanowiska jaskiniowe z bogatą, malowaną ornamentyką ukazującą m.in. tematykę łowiecką i obrzędową.

Kolejną prelegentką była Věra Klontza-Jaklova (Brno), która zaprezentowała referat pt. „Hot wheels and crazy riders: Aegean charioteers and Eurasian horseback riders of the second millennium B.C.”. W swoim wystąpieniu starała się ona odpowiedzieć na pytanie, dlaczego koń we wschodnioróżdriemnomorskich i egejskich zespołach kulturowych epoki brązu używany był przez elity jako zwierzę rydwanowe, a nie do jazdy wierzchem. Autorka zasugerowała, że odpowiedzią była niezdolność elit pałacowych do szybkiego przyswajania umiejętności i wiedzy niezbędnej do korzystania z koni jako wierzchowców. Dlatego też przedstawiciele arystokracji stworzyli własną kulturę związaną z jazdą rydwanami. Jazda konna wierzchem stała się natomiast powszechna znacznie później i wiązała się z doskonaleniem umiejętności indywidualnych jeźdźców w czasie upadku cywilizacji pałacowej.

Następnie swój referat pt. „Sceny tańca i muzyki na greckiej ceramice geometrycznej i próby ich interpretacji” wygłosiła Ewy Bugaj (Poznań). Autorka poświęciła uwagę przedstawieniom tańca i muzyki, czyli scenom najliczniej pojawiającym się na greckiej ceramice geometrycznej. Zauważyła także, że nowe analizy tych motywów najczęściej nie wpisują ich w kontekst religijny, co nie jest przekonujące. Do dalszych rozważań autorka wybrała przykłady, które jej zdaniem prezentują procesje ofiarnicze, które można wiązać z rytuałami pogrzebowymi, zaślubinami lub uctowaniem.

Obrady pierwszego dnia konferencji zakończyło wystąpienie Małgorzaty Markiewicz (Wrocław) pt. „Iluzja rozumienia. Rozważania o obrazach umieszczonych na ceramice malowanej z wczesnej epoki żelaza”. Autorka podjęła się trudnego zadania – rozważała znaczenie symboli znajdujących się na naczyniach z okresu halsztackiego i możliwość ich interpretacji poprzez zastosowanie „teorii postaci”. Idąc za przykładem m.in. przedstawicieli tzw. szkoły berlińskiej, przyrównała ornamentykę ceramiki malowanej tego okresu do muzyki – poszczególne sym-

bole byłyby więc jak nuty, które są częścią większej całości – melodii. Tak jak pojedynczy dźwięk nie ma kontekstu i zyskuje go dopiero w połączeniu z pozostałymi nutami, tak i pojedynczy motyw zdobniczy powinien być rozważany w obrębie całości przedstawienia na naczyniu. Na przykładzie ornamentu z naczynia wazowatego odkrytego w grobie nr 10818 na halsztackim cmentarzysku w Domasławiu, autorka przedstawiła holistyczny model poznania obrazowego. Jak argumentowała „właściwe zrozumienie tych wizerunków wymaga umieszczenia ich w szerokich, czasem wzajemnie się zawierających kontekstach”. Istotnym problemem jest jednak fakt, że ich poprawna interpretacja jest być może niemożliwa, gdyż dziś znaki te postrzegane są przez pryzmat współczesnej kultury, tak różnej przecież od halsztackiej.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od wystąpienia Louisa D. Nebelsicka (Berlin/ Warszawa), gdyż jego przedmówcy Hans Reschreiter i Kerstin Kowarik (Wiedeń) niestety nie dotarli do Biskupina. Pan Nebelsick wygłosił referat na temat „Myths in Situla Art”. Zaprezentował on nieco odmienne podejście do interpretacji scen umieszczonych na brązowych naczyniach ze strefy alpejskiej. Autor przeanalizował situlę z grobu 1 w Pieve d'Alpago. Dowodził on, że śmiałe sceny seksu i zalotów ukazane na tym naczyniu, odzwierciedlają narrację mitologiczną osadzoną w kontekście śródziemnomorskim. Jego zdaniem istnieją bowiem wyraźne podobieństwa między scenami z tej situli a motywami z archaicznej sztuki północnoetruskiej, z obszaru Picenum oraz scenami na stelach pochodzących z Apulii. Analogie te sprawiają, że sceny z situli z Pieve oraz podobne jej kompozycje na innych metalowych naczyniach z obszaru wschodnioalpejskiego ilustrują określone fragmenty mitologii śródziemnomorskiej.

Następnie głos zabrała Alexandrine Eibner (Wiedeń), prezentując referat pt. „Wie können antike Schriftzeugnisse die Aussagen unserer archäologischen Quellen im Vergleich zu eisenzeitlichen Bild Darstellungen erweiter?”. Autorka przedstawiła w nim holistyczne podejście do źródeł archeologicznych oraz możliwości uzupełnienia danych przy pomocy antycznych źródeł pisanych i ikonograficznych. Przy czym posiłkowała się tu przykładami procesji, uctw oraz przedstawieniami muzykantów oraz tancerzy, odzwierciedlonymi zarówno w scenach figuralnych na situlach, opisami w starożytnych tekstach (np. w *Iliadzie*), jak też znaleziskami archeologicznymi po uctwach i miejscach kultu. Argumentowała ona, że znaleziska z okresu pól popielnicowych i przejścia

do epoki żelaza, będą bardziej pełne, jeśli badacze włączą do ich interpretacji wszystkie możliwe do uzyskania informacje pochodzące zarówno ze znalezisk archeologicznych i źródeł pisanych, ale także z analiz pozostałości botanicznych i zoologicznych, danych pochodzących z próbek glebowych oraz analiz chemicznych resztek po gotowaniu czy malowaniu naczyń.

Kolejni prelegenci, Marcin Burghardt i Wojciech Rajpold (Rzeszów), w imieniu całego zespołu kierowanego przez prof. Sylwestra Czopka, wygłosili referat na temat „Sacrum czy profanum? Zolnik z grodziska z wczesnej epoki żelaza w Chotyńcu”. Skupili się oni na interpretacji obiektu – zolnika (miejsce nagromadzenia dużej ilości popiołu), jako wyznaczonej strefy sacrum w przestrzeni grodziska scytyjskiego w Chotyńcu. Obiekt ten, o średnicy 21 m, charakteryzował się istnieniem kilku faz użytkowania. Badaczom udało się także wydzielić w jego zasięgu miejsca łączone z pojedynczymi obrzędami, po których zachowały się liczne pokonsumpcyjne szczątki zwierzęce oraz fragmenty naczyń, w tym greckich amfor na wino, które było ceremonialnie spożywane podczas uroczystości.

Następnie głos zabrał Marcin Rychło (Gdańsk), który zaprezentował wystąpienie pt. „Przemiana idei boga starożytnych Germanów w świetle etymologii”. Autor, z punktu widzenia językoznawcy, podjął się próby wyjaśnienia różnicy w brzmieniu słowa „bóg” w językach starogermańskich (np. gocki *gub*, staronordycki *guð*) od innych, również należących do grupy języków indoeuropejskich (np. łaciński *deus*, staroirlandzki *día*). W dalszej części referatu autor szukał przyczyn tej zmiany („rewolucja” w życiu religijnym) i jednocześnie wskazywał na możliwości metodologiczne językoznawstwa historyczno-porównawczego wraz z analizą etymologiczną.

Kolejny w programie obrad prelegent, Kazimierz Grażawski (Olsztyn), niestety również nie dojechał na sympozjum biskupińskie. Wobec czego głos zabrał następny uczestnik konferencji Jan Mařík (Praga) z wystąpieniem „Topografie sakralních míst raně středověkých hradišť v Čechách”. Autor skupił się na przejawach wierzeń religijnych uchwytnych w przestrzeni wczesnośredniowiecznych warowni na wybranych przykładach z obszaru Czech. Rodzące się chrześcijaństwo miało bowiem niemały wpływ na zmianę obyczajów pogrzebowych i lokalizację cmentarzysk oraz budowli sakralnych na obszarze wczesnośredniowiecznych założeń obronnych. Na przykładzie wieloletnich badań z wybranych stanowisk można zauważyć, jak przekształcenia te manifestują

się w obrębie wczesnochrześcijańskich społeczności i jaki wpływ wywarły na przestrzenne rozmieszczenie nekropolii i ich lokalizację w krajobrazie.

Przestrzenne ujęcie miejsc sakralnych zaprezentowała także kolejna uczestniczka konferencji Joanna Wawrzeniuk (Warszawa) w referacie „Pogańskie święte miejsca Podlasia w świetle dotychczasowych badań”. Autorka zaprezentowała specyfikę dawnych miejsc kultu na Podlasiu oraz wskazała na możliwości interpretacyjne wybranych do celów obrzędowych elementów krajobrazu. Skupiła się na przedchrześcijańskich wierzeniach Słowian, manifestujących się w miejscach kultu, które podzieliła na dwa podstawowe rodzaje: świątynie oraz miejsca kultu natury. Choć badania archeologiczne nie przyniosły do tej pory odkrycia na terenie Podlasia zamkniętych sanktuariów, w typie tych znanych z Pomorza czy Rusi, to ujawniły miejsca-objekty, które można uznać za centra obrzędowe. Autorka jest zdania, że mimo braku dostatecznych danych historycznych i archeologicznych można zauważyć tradycję trwania świętych miejsc w lokalnym folklorze.

Następny prelegent, Andrzej Buko (Warszawa), wystąpił z referatem pt. „Oddziaływania Kościoła rusko-bizantyńskiego na przykładzie odkryć z wczesnośredniowiecznego Chełma”. Przedstawił znaleziska archeologiczne i architektoniczne wskazujące na silne oddziaływania na tym obszarze Kościoła Wschodniego. Obejmują one elementy budownictwa sakralnego oraz dewocjonalia. W architekturze sakralnej (cerkiew św. Jana Złotoustego oraz w bazylice katedralnej w Chełmie) widoczne jest połączenie obu tradycji budowniczych – rusko-bizantyjskiej oraz romańskiej (np. kapitele kolumn czy barwne witraże). Natomiast wśród dewocjonalistów na szczególną uwagę zasługują fragmenty ikonki ze steatyty, ikona Matki Boskiej Chełmskiej, a także m.in. połączone skrzydełko tryptyku ikonki podróżnej. Na koniec autor omówił kamienną wieżę w Stołpiu (założenie sakralno-obronne zlokalizowane na przedpolu Chełma) i wskazał na jej ideologiczne powiązania do greckich klasztorów wieżowych.

Paweł Szczepanik (Toruń), w imieniu całego zespołu badawczego pod kierunkiem prof. Daniela Makowieckiego, zaprezentował już drugi na tegorocznej konferencji referat poświęcony zwierzęciu, jakim jest koń, pt. „Wstępne refleksje o koniu w magii i religii Słowiańszczyzny w świetle analiz archeozoologicznych i archeoreligioznawczych”. Badacz zaprezentował ustalenia dotyczące roli i znaczenia konia w systemach mityczno-religijnych Słowian w oparciu

o informacje pozyskane z analiz archeozoologicznych. Dzięki przeprowadzonym szczegółowym badaniom (m.in. archeozoologicznym, biomolekularnym i refleksji antropologicznej) wykonano charakterystykę cech biologicznych konia, co dało lepszą podstawę do dalszych rozważań odnośnie obrzędów magicznych z jego udziałem.

Kolejne wystąpienie, tym razem autorskie pt. „Wizerunki sacrum. Antropologia obrazu w studiach nad przedchrześcijańską religią Słowian”, również wygłosił Paweł Szczepanik. Autor skupił się na możliwościach metodologicznych, które mogą być pomocne w zrozumieniu znaczenia i funkcji materiałów archeologicznych związanych z przedchrześcijańskimi wierzeniami Słowian. Badacz w swoich analizach opiera się na założeniach antropologii obrazu w ujęciu Hansa Beltinga oraz na studiach nad statusem i sprawczością wizerunków w oparciu o koncepcję Davida Freedberga. Omówił także możliwości płynące z zastosowania współczesnych ustaleń z zakresu nauk o obrazie do badań nad źródłami archeologicznymi i pisanymi związanymi z wierzeniami Słowian.

Następny uczestnik sympozjum Przemysław Urbańczyk (Warszawa), w referacie pt. „Nasi pogańscy przodkowie – co wiemy o przedchrześcijańskich wierzeniach wczesnośredniowiecznych mieszkańców w dorzeczu Odry i Wisły”, wygłosił krytyczne uwagi dotyczące dotychczasowych ustaleń odnoszących się do „pogańskiej” religii Słowian. Zdaniem autora bardzo skromne źródła archeologiczne i skąpe informacje historyczne nie są wystarczające do formułowania syntetycznych ujęć i daleko idących hipotez, szczególnie w oparciu o analogie zaczerpnięte z obszarów o dłuższej tradycji piśmienniczej i znacznie lepiej partych innymi kategoriami źródeł.

W równie krytycznym tonie utrzymane było kolejne wystąpienie autorstwa Dariusza Sikorskiego (Poznań) pt. „Możliwości poznawcze źródeł archeologicznych odnośnie do wierzeń przedchrześcijańskich ludów strefy „barbaricum” we wczesnym średniowieczu”. Prelegent przekonywał, że na podstawie wyłącznie materialnych pozostałości związanych z życiem religijnym nie uda się zrekonstruować treści tych wierzeń. Ta kategoria źródeł ma bowiem ograniczone możliwości poznawcze, dzięki którym możemy poznać jedynie niektóre elementy rytuałów, jednak bez umieszczenia ich w szerszym kontekście religijnych treści. Celem autora było ukazanie, że pozorna „wymowność” źródeł archeologicznych wynika z błędnie stosowanych przez niektórych badaczy procedur wnioskowania (np. brak krytyki źródeł,

wybiórcze zapożyczenia z teorii religioznawczych, pomijanie pewnych faktów niezgodnych z przyjętą interpretacją).

Na koniec konferencji swoje wystąpienie pt. „Obraz możliwych początków islamu w świetle wczesnych źródeł materialnych: dlaczego trzeba kopać w Al-Hira” wygłosił Lesław Kawalec (Milanówek). Autor przedstawił najnowsze ustalenia, według których islam mógł być początkowo ruchem odrodzenia ku prostemu monoteizmowi, który jednoczył także chrześcijan i Żydów. Wskazują na to informacje historyczne, według których chrześcijanie byli w początkach islamu ważnymi urzędnikami i dowódcami muzułmańskimi, a z kolei Żydzi sygnowali Konstytucję Medyny. Źródła archeologiczne współczesne tym wydarzeniom to monety i fragmenty arabskich tekstów z epoki, kroniki chrześcijańskie, Koran i inskrypcja na meczecie Al-Aksa. Na podstawie wymienionych źródeł można przypuszczać, że islamska „władza wierzących” nie była wtedy jeszcze siłą polityczną. Kluczowe dla islamu, jako narodzin wiodącej opcji politycznej na Bliskim Wschodzie, wydają się więc być wykopaliska w stolicy Lachmidów, Al-Hirze, skąd najprawdopodobniej wywodzili się przywódcy religijnego i politycznego odrodzenia Arabów.

Na tym zakończyła się dwudniowa konferencja w biskupińskim Muzeum. Należy dodać, że prowadzono także żywiołowe dyskusje po każdej z części wystąpień. Obrady podsumował bardzo trafnie merytorycznie prof. Włodzimierz Rączkowski (Poznań) i zaakcentował potrzebę dalszych podobnych spotkań. Zakończył obrady prof. Bogusław Gediga, który podziękował wszystkim za udział i wyraził nadzieję, że w podobnym składzie uczestnicy spotkają się na kolejnym sympozjum.

Magdalena Przymorska-Sztuczka

BIBLIOGRAFIA

- Bugaj E. 2016. Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej Biskupin 27-29.07.2016. *Przegląd Archeologiczny*, 64, 209-218.
- Gediga B. 2006. Architektura i budownictwo w epoce brązu i wczesnych okresach epoki żelaza (Uwagi wprowadzające do problematyki). W: B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Architektura i budownictwo w epoce brązu i wczesnych okresach epoki żelaza*. Biskupin-Wrocław, 7-12.

- Gediga B. 2008. Sztuka pradziejowa i wczesnośredniowieczna jako źródło historyczne. Wprowadzenie. W: B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Sztuka pradziejowa i wczesnośredniowieczna jako źródło historyczne*. Biskupin-Wrocław, 7-12.
- Gediga B. 2010. Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza. Wprowadzenie. W: B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza*. Biskupin-Wrocław, 9-10.
- Gediga B. 2012. Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu. Wprowadzenie. W: B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski (red.), *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu*. Biskupin-Wrocław, 9-12.
- Gediga B. 2015. Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze, współczesność. Wprowadzenie. W: B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski (red.), *Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze, współczesność*. Biskupin-Wrocław, 9-10.
- Gediga B. 2016. Europa w okresie od VIII wieku przed narodzinami Chrystusa do I wieku naszej ery. Wprowadzenie w problematykę. W: B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski (red.), *Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza*. Biskupin-Wrocław, 9-11.
- Gediga B. 2018. Uwagi wprowadzające do tematyki. W: B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski (red.), *Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej*. Biskupin-Wrocław, 9-10.
- Lippert A. 2004. Podsumowanie wyników konferencji. W: B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Archeologia – Kultura – Ideologie*. Biskupin-Wrocław, 351-353.

Adres Autorki:

Dr Magdalena Przymorska-Sztuczka
Muzeum Archeologiczne w Biskupinie
Biskupin 17
88-410 Gąsawa
e-mail: m.przymorska@biskupin.pl
 <https://orcid.org/0000-0002-4169-0154>